

KÓSA-GRIMM ANDRÁS KRISTÓF

Schmidt, a rendőrspicli?

Stolte István és az 1932-es kommunista szervezkedés
a Pázmány Péter Tudományegyetemen

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben a történeti kutatás már viszonylag sokat foglalkozott az 1930-as évek első felének kommunista egyetemi szervezkedéseivel: olykor érintőlegesen, olykor pedig részletebben. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy ez idáig átfogó, minden részletre kiterjedő objektív vizsgálat még nem született az 1932-es kommunista lebukásról. Másrészt tanulmányom „főhőse”, Stolte István lebukásban betöltött szerepének megnyugtató tisztázásával mind a mai napig adós a magyar történetírás. Stolte István személyével (kalandos, fordulatokban teli életútjáról nem is beszélve) már csak azért is érdemes részletesen foglalkozni, mivel a Rajk-perben pont Stoltét szemelték ki Rákosiék Rajk László soha nem létező horthysta-rendőrségi kapcsolatának bizonyítására. Az pedig, hogy éppen Stolte lett a spiclivád koronatanúja, az pont (Stolte és Rajk) az 1932-es szervezkedésben játszott szerepükben/kapcsolatukban gyökerezik. Ugyanis fontos látnunk, hogy ez a szervezkedés az „isteni pillanat”, amikor még minden – később akár jelentős baloldali politikussá avanszált – meghatározó illegális ifjú kommunista szereplő együtt van (térben és időben). Ennek megfelelően tanulmányomban igyekszem adalékokkal is szolgálni a két világháború közötti magyar illegális kommunista mozgalom történetéhez.

Témámmal kapcsolatban érdemes megemlíteni Sipos Péter 1978-ban megjelent *Kommunista szervezkedés a magyarorszá-*

gi egyetemeken az 1930-as évek első felében című tanulmányát, amelynek ha ideológiailag kissé elavult mázát letöröljük, hasznos információkhoz juthatunk a korabeli baloldali egyetemi mozgalommal kapcsolatban. Tombor András rövid tanulmánya 1995-ben látott napvilágot az Eötvös Collegium centenáriumi kötetében *Az 1932-es kommunista szervezkedés a Collegiumban* címmel. Tombor műve sok helyen igen pontatlan, ugyanakkor az egyik utolsó élő résztvevőt, Mód Pétert még sikerült megszólaltatnia, és élményeit beleépítenie tanulmányába. Az egykori egyetemisták, Eötvös-kollégisták visszaemlékezései (Fejtő Ferenc: *A század utasa*, Rátz István: *A semmi partján*, Schöpflin Gyula: *Szélkiáltó*, Sötér István: *Fellegjárás*)¹ szintén hasznos hozzájárulásoknak bizonyultak témámhoz. Sötér műve inkább szépirodalmi mű, mint visszaemlékezés, ugyanakkor *Vandál* nevű fiktív szereplője ihletőjeként nem nehéz odaképzelné Stolte Istvánt. Magával Stolte személyével Hajdu Tibor és Soltész Ilona Rita már foglalkozott,² azonban ők az egész életutat festették meg, ebből következik, hogy a témával csak érintőlegesen foglalkoztak.

A könyvészeti források mellett a levéltári források is fontos részét képezik kutatásomnak. Az MNL OL K szekciójában található a szervezkedéssel kapcsolatos rendőrségi nyomozati, illetve ügyészégi iratanyag. Budapest Főváros Levéltárában őrzik magát a bírósági anyagot, míg az Eötvös Collegium Levéltárában a résztvevők személyi anyagai találhatóak. Fontos megemlíteni még az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött 1954-es (a Rajk-perhez kapcsolódó) perújítási vizsgálati dossziékat,³ hiszen sok 1932-ben lebukott diák előkerül a

¹ Sötér István (1913–1988) regényének hősei egyébként mind Eötvös-kollégisták. A mű misztikus módon ábrázolja a harmincas évek Eötvös Collegiumát és annak ifjú lakóit.

² HAJDU Tibor: Júdás mindig velünk van. Két különös karakter: Stolte István és Cseresnyés Sándor. *Valóság*, 1992/12. 52–64.; SOLTÉSZ Ilona Rita: A Rajk-per árnyékában: Stolte István. *Kommentár*, 2011/3. Forrás: http://kommentar.info.hu/iras/2011_3/a_rajk-per_arnyekaban_stolte_istvan (Letöltve: 2019. 01. 24.)

³ Természetesen az 1954-től kezdődő perújítások is a koncepciók perék közé tartoznak, annyi különbséggel, hogy már más koncepció szerint zajlottak, azonban az igazság feltárása továbbra sem tartozott feltétlenül a prioritások közé.

Rajk-perben.⁴ Végül igen hasznosnak bizonyult még az 1956-os Intézet Oral History Archívuma. Az itt őrzött életinterjúk közül több is foglalkozik az 1932-es szervezkedéssel.⁵

Stolte István regénybe illő, izgalmas fordulatokban gazdag életútjának alapos rekonstruálása szétfeszítené e tanulmány formai kereteit, ezért a továbbiakban – a fentebb már jelzett szempontok mellett – Stolte ifjúságát, egyetemi/Eötvös-kollégista éveit, a kommunista mozgalomban, valamint az 1932-es szervezkedésben és lebukásban betöltött szerepét, illetve kizárásának a történetét járom körül.

Stolte István fiatalkora

Stolte későbbi életének és jellemének megértéséhez fontos alapsabban megvizsgálni gyerek- és ifjúkorát. 1910. november 15-én született Nyíregyházán Stolte Lénárd⁶ és egy kisparaszti családból származó fiatalasszony, Tóth Emma házasságon kívüli kapcsolatából, tehát törvénytelen gyerekként. Anyja ekkor egy módosabb nyíregyházi családnál volt háztartási alkalmazott, míg apja ugyanennél a családnál házi tanítóként (instruktor) tevékenykedett.⁷ Hároméves korában szülei összeházasodtak, de Stolte Lénárd rövidesen végleg elhagyta őket, így anyja visszatért fiával a szüleihez Szombathelyre. Stolte anyai nagyapja nyugdíjas egyházi tanító volt, így igen egyszerű kö-

⁴ Stolte István, Oszkó Gyula, Mód Péter és Rajk László vizsgálati dossziéiból dolgoztam.

⁵ A Stolte Istvánnal, Fejtő Ferencsel, Oszkó Gyulával, Szász Bélával és Széll Jenővel készült interjúkat vizsgáltam.

⁶ Stolte (Soós) Lénárd (1888–1961) magántisztviselő, kereskedelmi iskolai tanár, újságíró. Élete során háromszor nősült, házasságaiból összesen hét gyereke született. Soós Lénárd néven az 1930-as évek elején a Meskó Zoltán-féle *Pesti Újság* munkatársa, de igazgatta például a tótvázsonyi Hubertus Fatelepítő Szövetkezetet is ebben az időszakban. Az 1930-as évek második felében végleg Budapestre költözött és székesfővárosi anyagszertári szakeladóként kereste kenyerét. Eötvös József Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár (ECL) 18. doboz, 18. dosszié, 11.

⁷ Interjú Szász Bélával. Készítő: Hegedűs B. András, Orosz István. 1988. Oral History Archívum, 227. sz.

rülmények között nevelkedett az ifjú István. Visszaemlékezései szerint már gyerekkorától kezdve élenken foglalkoztatta fantáziáját az eljövendő parasztforradalom, valamint a parasztság felemelkedésének kérdése (származását tekintve ezen nem csodálkozhatunk).

Elemi iskolába már Szombathelyen járt, ahol a harmadik osztálytól kezdve osztálytársa lett Szász Béla,⁸ aki nagy hatással volt Stolte későbbi életére. Egymásra találásuk közel sem volt természetesnek vehető, hiszen teljesen más háttérű családból jöttek. Míg Stolte apa nélkül, szegénységben nevelkedett, addig Szász rendezett, tehetős középosztálybeli családból származott, apja a Vas vármegyei Elektromos Művek vezérigazgatója volt.⁹ Az elemi iskolát követően a helyi Premontrei Rendi Gimnáziumban is osztálytársak lettek. Stolte a középiskolában közepes, illetve jó tanuló volt, nem mellesleg – saját bevallása szerint – már ekkor ateista.¹⁰ A tanáraival ennek ellenére jó kapcsolatot alakított ki, kivéve hittantanárát; Góczy tanár úr ugyanis – Stolte minden igyekezete ellenére – általában elégséges osztályzattal „honorálta” a fiú provokatív, vallással kapcsolatos kérdéseit, megjegyzéseit. A későbbiekben kibontakozó szervezőképességének már a gimnáziumban tanújelét adta, ő lett a diákönképzőkör¹¹ vezetője. Zászlójukra „nyugatos” költők verseinek bemutatását tüzték, ami az 1920-as évek derekán igazán progresszív dolognak számított egy katolikus gimnáziumban.¹² Stolte Adyról tartott előadást, Szász pedig Babitsról.

⁸ Szász Béla (1910–1999) újságíró, író, műfordító, illegális kommunista. A Rajk-per egyik vádlottja. Megpróbáltatásairól a *Minden kényszer nélkül* című könyvében (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1963) írt.

⁹ Szász Béla: *Minden kényszer nélkül*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989. 48.

¹⁰ Tehát a gimnázium vallásos nevelése lepergett róla. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 2.1. I/64: Stolte István perújítása jegyzőkönyve, 50.

¹¹ Ebben az időszakban minden magyar gimnáziumban kötelező módon működött önképzőkör.

¹² Örkény István (1912–1979) író, a magyar groteszk próza megteremtője szintén a húszas évek derekán járt a premontriekéhez hasonló szellemiségű budapesti Piarista Gimnáziumba. Visszaemlékezése alátámasztja azt, hogy Stoltéék irodalmi programja bizony merész vállalkozásnak számított az 1920-as évek egyházi iskolai világában: „Hetedikben kisebb baleset történt velem.

Utóbbi megrovásban részesítette a gimnázium vezetése a versek erotikus mellézköngéje miatt. Stolte középiskolai tanulmányai végén, 1928 tavaszán jeles eredménnyel érettségizett, később ez tette lehetővé, hogy felvételt nyerjen az Eötvös Collegiumba.¹³

Stolte életében ekkor váratlan fordulat következett be: apja – értesülvén fia sikeres érettségijéről – hosszú idő után felvette vele a kapcsolatot, sőt hajlandónak mutatkozott fia továbbtanulását anyagilag támogatni. Addig ugyanis az ifjú István semmi pénzt nem kapott tőle, míg a második házasságából született gyerekeinek szinte mindent megadott („leányai százasokat költötték fodrászra”).¹⁴ Az idősebbik Stolte mindenáron orvosi pályára akarta terelni fiát, aki erre nem volt hajlandó, végül a bölcsészeten egyeztek meg. Apja ekkor azt tanácsolta, hogy Stolte – tanulmányainak megalapozása végett – menjen ki egy évre Párizsba, a Sorbonne-on tanulni. Hirtelen jött nagylelkűségében fia egész párizsi kinttartózkodását is hajlandónak mutatkozott finanszírozni. Stolte rendszeresen látogatta a Sorbonne bölcsészeti fakultásának francia irodalommal foglalkozó előadásait,¹⁵ míg ideje nagy részét – az egyetem mellett – a nők, a kártya, illetve a lóverseny töltötte ki. Ezek az apró mozzanatok kérlelhetetlenül rávilágítanak arra, hogy az ifjú Stolte jelleme milyen irányban bontakozott ki: az ekkor kialakuló élvhajhász, kicsapongó életmódja egész életét végigkísérte. Fontos megemlíteni még, hogy Stolte párizsi tartózkodása során ismerkedett meg komolyabban a marxista-kommunista eszmékkel, de – sa-

Megbuktam magyarból. [...] De nem valamiféle Adyt lobogtató, lázadó ügyben kerültem szembe a magyartanárommal, hanem kizárólag készülletlenségem miatt buktatott meg.” ÖRKÉNY István: *Azt meséld el, Pista!* Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest, 2009. 10.

¹³ Interjú Stolte Istvánnal. Készítő: Nagy Csaba. 1988–1990. Oral History Archivum, 131. sz. 3.

¹⁴ ÁBTL 2.1. I/64: Stolte István perújítása jegyzőkönyve, 49.

¹⁵ Ennek némiképp ellentmond Stolte anyjának gróf Klebelsberg Kunóhoz intézett, 1929. április 8-án kelt levele, melyben arra panaszkodik, hogy fiát az őszi félévben fel sem vették a Sorbonne-ra a kellő nyelvtudás hiánya miatt, és a második szemeszterben is komoly nehézségei adódtak. ECL 18. doboz, 18. dosszié, 4–5.

ját bevallása szerint – ekkor még nem igazán rokonszenvezett velük.¹⁶

Egy év párizsi tartózkodás után, 1929 őszén felvételt nyert a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karán magyar–francia szakra, valamint apja instrukciója szerint jelentkezett az Eötvös Collegiumba is, ahol az igen alapos felvételt szintén sikeresen abszolválta.¹⁷

Egyetemi évek, bekapcsolódása a Kommunkista Ifjúmunkások Magyarországi Szövetségébe

Az Eötvös Collegium pezsgő szellemi közege¹⁸ kiváló lehetőséget biztosított Stolte számára a kibontakozásra, hiszen megnyerő személyiségével, kiváló vitapartneri képességével gyorsan vezető szerepre tett szert társai körében. Hamar összebarátkozott

¹⁶ „A kommunisták már Párizsban imponáltak nekem, de valami távol tartott tőlük. Csak messziről szemléltém őket. Tartózkodásom velük szemben azután oldódott fel, hogy hazatértem, és mind több, a gyerekkoriaknál is súlyosabb társadalmi igazságtalansággal szembesültem. Akkoriban nagyon bíztam a Szovjetunióban is, mert hát messze volt. Egy szót sem hittem el abból, amit a polgári vagy a szocdem sajtó írt róla. Csak a jót akartam meglátni. A kommunisták azt mondták, hogy a Szovjetunióban nincs munkanélküliség, sőt arisztokrácia sem, az emberek szabadon és boldogan élnek – s ez nekem elég volt.” Interjú Stolte Istvánnal. 9.

¹⁷ A kollégiumi felvételi során tanáraitra igen jó benyomást tett: „Érett eszű, olvasott, igyekvő, felételre ajánlom” – Zsirai. „Egy évet Párizsban töltött, ami inkább csinos kiejtésén, mintsem általános műveltségén vagy francia tudásán érezhető; rokonszenves megjelenésű, értelmes, jó modorú fiatalember, s felételre – kellőszámú hely esetén – bátran ajánlható” – Szegő Albert. ECL 18. doboz, 18. dosszié, 7.

¹⁸ „Az Eötvös-kollégium meglegház volt, szabadelvű sziget az egyre ellenségesebb társadalomban. Gombocz Zoltán folytatta Bartoniek Géza hagyományát, s a kollégium tanítási módszere, a laza szemináriumrendszer, s a diákságnak magának türelmes légköre teret adott minden véleménynek; akármilyen tétel mindig talált hallgatóságot, amely hajlandó volt az észérvek jegyében megvitatni azt. E hosszú, sokszor éjszakába nyúló viták nevelő hatása él talán legélesebben emlékemben.” SCHÖPFLIN Gyula: *Szelkiáltó*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 40–41.

Bertók Jánossal,¹⁹ Mód Péterrel²⁰ és Schöpflin Gyulával,²¹ akiket később (többekkel együtt) be is szervezett a Kommunista Ifjúsunkások Magyarországi Szövetségébe (KIMSZ).²² Kollégiumi baráti köre tehetős középosztálybeli családok sarjaiból állt, ez alól talán csak Mód Péter jelentett kivételt, aki szintén nehéz anyagi körülmények között nevelkedett.²³ Schöpflin visszaemlékezése szerint Stoltét és őt egy közös szenvedélyük: a bridzs hozta össze. Olyan kiváló párost alkottak, hogy 1931-ben az országos bridzsbajnokságon az orvosklub csapatát is legyőzve, 4. helyet szereztek, kisebb szenzációt keltve ezzel az eredménnyel.²⁴ Stolte ekkori nyughatatlan jelleméről Sótér István festett érzékletes képet regényében: „Ma elégedett volt, jókedvűen, reménykedően gondolt az estére, a borra és az éjszakaiára, mely mindig megújította és újakkal toldotta meg ígéreteit. Derűje, boldogsága mégis ideiglenesnek, múlónak bizonyult, és ahogy szigorúan, gondterhesen összehúzta szemöldökét, arra gondolt, amit még nem ért el, amit nem tudott megvalósítani. Néha elfogta a türelmetlenség, cselekedni akart buzgón, lázasan, de rájött, hogy nincs miért. Hány tervet, hány célt hagyott

¹⁹ Bertók János (1908–1945) 1928-ban került a kollégiumba latin–olasz–görög szakos hallgatóként. Bertók Béla munkácsi református püspök fia. 1945-ben a szovjetek elhurcolták Kárpátaljáról, útközben tisztázatlan körülmények között életét vesztette. Illegális kommunista múltjával nem hozakodott elő, pedig megtehetette volna. RÁCZ István: *A semmi partján*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 65–67.

²⁰ Mód Péter (1911–1996) 1929-ben nyert felvételt a kollégiumba magyar–német szakos hallgatóként. Később diplomataként dolgozott, a Rajk-perben életfogytig tartó fegyházra ítélték, 1954-ben rehabilitálták.

²¹ Schöpflin Gyulát (1910–2004) 1928-ban vették fel a kollégiumba, magyar–francia–angol szakos hallgatóként. Schöpflin Aladár író fia. Apja nyomdokaiba lépve irodalmár lett ő is.

²² A Kommunisták Magyarországi Pártjának ifjúsági szervezete. A vizsgált időszakban illegálisan működött. Nem keverendő össze az Országos Ifjúsági Bizottsággal, amely az MSZDP-hez köthető, bár a két szervezet tagságában jelentős volt az átfedés. DEMÉNY Pál: *Rabságaim*. I. kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989. 300–302.

²³ Mód hétgyerekes családban született, melyet özvegy édesanyja tartott el. TOMBOR András: Az 1932-es kommunista szervezkedés a Collegiumban. In: KÓSA László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz éve alapított Eötvös József Collegium történetéből*. Eötvös Collegium, Budapest, 1995. 130.

²⁴ Interjú Stolte Istvánnal. 10.

már el félúton, mert semmi sem tudta megtartani. Hatalmat akart élet és emberek felett. Irtózott az elégedettségétől, még a gyűlöletet is inkább kívánta – mindig boldog volt, ha gyűlölhett valamilyen dolgot.”²⁵ Fontos megemlíteni, hogy Stolte egyetemi tanulmányai első éveiben még nem tartott fenn kapcsolatot baloldali csoportosulásokkal, ebbe az irányba korábbi osztálytársa, Szász Béla terelte a későbbiekben.

Érettségi után Szász Béla is megfordult Párizsban egy rövid időre.²⁶ Saját bevallása szerint ott ismerkedett meg a kommunista mozgalommal, melynek lelkes támogatója lett.²⁷ Hazatérvén Franciaországból már tudatosan kereste a kapcsolatot a magyar baloldali csoportokkal, így került összeköttetésbe a kommunista érzelmű íróval, Tamás Aladárral,²⁸ aki beszervezte a pártba. Szász először a Közigazgatási Kar külügyi szakára iratkozott be (itt képezték a jövődiplomatákat), így egy év kitérő után került a budapesti Bölcsészkar magyar–francia szakára.²⁹ Ennek köszönhetően Szász és Stolte ismét közelebbi kapcsolatba került, és ez tette lehetővé Szász számára, hogy 1931 őszén Stoltét összehozza baloldali értelmiségiekkel, mint Tamás Aladár, Lakatos Péter Pál³⁰ és dr. Madzsar József.³¹

²⁵ SÓTÉR István: *Fellegjárás*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1977. 19.

²⁶ Fontos leszögezni, hogy nem egyszerre tartózkodott Párizsban Stolte és Szász. Szász visszaemlékezése szerint 1930-ra tehető párizsi útja, míg Stolte egy évvel korábban tanult ott. SZÁSZ Béla: I. m. 59.

²⁷ A két világháború között Franciaországban jelentős létszámú, politikailag aktív, magyar baloldali kolónia élt. A magyar migránsok egyik része politikai (Tanácsköztársaság bukása), másik része pedig gazdasági okokból (hazai életkörülmények) vándorolt Franciaországba. Ugyanakkor a kétféle emigrációt lehetetlen mereven szétválasztani, hiszen a kivándorolt vasmunkások, bányászok nagy része már Magyarországon is politikailag aktív volt: sztrájkokban vettek részt, harcoltak a Vörös Hadseregben stb. Számuk az 1930-as évek elején 40000-re tehető. PÉCSI Anna: *Magyarok a franciaországi forradalmi munkásmozgalomban 1920–1945*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 7–28.

²⁸ Tamás Aladár (1899–1992) – többek között – a *100%* című baloldali folyóirat szerkesztője. Tevékenysége miatt többször is perbe fogták, 1932–1935 között börtönben is ült. DOMOKOS József: *Emlékezik egy kommunista védőügyvéd*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979. 93–94.

²⁹ Interjú Szász Bélával. 2.

³⁰ Lakatos Péter Pál (1898–1959) kommunista költő, újságíró.

³¹ Madzsar József (1876–1940/1944) a KMP lapjának, a *Társadalmi Szemlének* a (társ)szerkesztője. Eredeti foglalkozása szerint orvos, az

A *Társadalmi Szemlé*hez köthető társasággal általában a Japán Kávéházban jöttek össze. Ez az értelmiségi kör gyorsan megismertette Stoltéval a marxizmus–leninizmus főbb tételeit, és pártirodalommal is ellátták őt.³² Ez alapján nem csodálkozhatunk, hogy Stolte hamar a baloldali tanok bűvkörébe került (amelyek addig sem álltak tőle túl távol), és csatlakozott a KIMSZ-hez.³³

Ezen a ponton érdemes kitérni arra, hogy az 1930-as évek első felében milyen helyzetben volt Magyarországon az illegálitásban szorult kommunista párt. Az 1920-as évek végére a rendőrség hatékony tevékenységének köszönhetően minden fronton visszaszorulóban volt a párt és annak szervezetei: 1930 januárjában például a rendőrség letartóztatta a KMP titkárságát, majd felszámolta a párt nyomdáját. December folyamán rendőrkézre került a Magyarországra irányított Révai József és apparátusa.³⁴ Miután a biatorbágyi vasúti híd felrobbantása miatt a Károlyi-kormány 1931. szeptember 19-én *statáriumot* vezetett be az országban, még intenzívebb hajsza vette kezdetét az illegális kommunista szervezetekkel szemben. Ezzel párhuzamosan a KMP a szociáldemokrata szakszervezetekben próbált meg tömegbázisra szert tenni, nem sok sikerrel. Ezek a mozzanatok

1918-as forradalmi kormányban közegészségügyi államtitkár, majd a Tanácsköztársaság idején a népjóléti főbiztosság csoportvezetője. Az 1930-as években a Szovjetunióba emigrált, ahol a sztálini koncepciók áldozatává vált. DOMOKOS József: I. m. 94–95.

³² ÁBTL 2.1. I/56-b: Feljegyzések Stolte Istvánról, Budapest, 1954. július 8. 124.

³³ „Ezeknek a baloldali embereknek a hatása alatt mindinkább a munkásmozgalom kommunista irányához közeledtem. Addig marxizmussal egyáltalán nem foglalkoztam, most viszont lázasan kutattam minden iránt, ami a Szovjetunióra vonatkozott. Francia folyóiratokból tudomást szereztem a szovjet ötéves tervről, valamint a mezőgazdaság szocializálásáról. Ekkor jöttem rá, hogy egyedül a kommunisták jelentenek pozitív erőt, akik a polgári forradalom végre nem hajtott részét végre tudnák hajtani. Mindezek hatására döntöttem el, hogy belépek a KIMSZ-be.” ÁBTL 2.1. I/64: Stolte István perújítási jegyzőkönyve, 50.

³⁴ Természetesen lényegesen több lebukás történt ebben az időszakban, erről bővebben: GYARMATI György: Péter Gábor fiatalsága, 1906–1945. Kutatási gondok az ÁVH-főnök életrajzában feltárásában. In: GYARMATI György (szerk.): *Trezor 2. A Történelmi Hivatal évkönyve*. ÁBTL, Budapest, 2002. 44–46.

már előrevetítették a párt átmeneti eljelentéktelenedését.³⁵ Nem csoda tehát, hogy a párt minden szóba jöhető lehetőséget megragadott arra, hogy támogatói körét szélesítse, bővítse. Az egyetemi ifjúság szociálisan érzékenyebb (és radikalizmusra hajló) részénél márpedig igen termékeny táptalajra hullottak azok a baloldali tanok, amelyek világos és gyors módokat kínáltak a társadalmi egyenlőtlenségek felszámolására.

A fentebb leírtakkal összhangban tehát Szász Béla utasítást kapott arra, hogy hozzon létre az egyetemeken kommunista diáksejteket. Szász a feladat megvalósítását logikusan a frissen beszervezett – régi barátjára és osztálytársára – Stoltéra bízta, akinek felső kapcsolataként is működött ekkoriban. Szász egyébként az első, egyetemekre koncentráló röpiratszórási akciók előkészítésében még maga is részt vett: Fejtő Ferenc³⁶ Práter utcai lakásán szerkesztették és állították elő az első, egyetemistákhoz szóló röplapokat. Szász közvetlenül nem vett részt az egyetemi csoport életében, nem járt el kirándulásaikra, előadásaikra, mivel esetleges lebukásával (személyén keresztül) az egész hozzá csatolt vonal bukását kockáztatta volna. Másrészt 1931 késő őszen a KIMSZ-ből átkerült a párt apparátusába, az úgynevezett vidéki osztály titkárságára. 1932 tavaszán, amikor a vidéki vonalat felgöngyöltette a rendőrség, Tamás Aladárral együtt bukott le, és került börtönbe.³⁷

³⁵ VARGA Krisztián: A politikai rendőrség és a baloldali munkásmozgalmom Wayand Tibor fogságban írt önvallomásában. *Betekintő*, 2010/1. Forrás: http://betekinto.hu/2010_1_varga_k#_edn102. (Letöltve: 2016. 12. 22.)

³⁶ Fejtő Ferenc (1909–2008) író, történész, publicista. Ekkor még Fischl Ferenc néven a Fáy András Reálgimnázium gyakorló tanára. A Bartha Miklós Társaságon keresztül ismerkedett meg József Attilával és Illyés Gyulával. Hatásukra kapcsolódott be maga is a kommunista párt munkájába. Az 1932-es egyetemi lebukás másodrendű vádlottja, 11 hónapi fogházbüntetése alatt szakított a kommunista mozgalommal, 1934-től az MSZDP tagja. FEJTŐ Ferenc–Maurizio SERRA: *A század utasa*. Holnap Kiadó, Budapest, 2002. 109–110.

³⁷ Szász és Stolte útjai itt hosszú időre elváltak. Szász azon kevesek közé tartozott, akikről Stolte hosszú idő után is jó véleménnyel volt. 1954-ben, Szász perújításakor tanúként így nyilatkozott róla: „rendkívül jellemes, [...] minden áruházasra képtelen, anyagilag meglepően szerény igényű, minden kicsapongástól mentes embernek ismertem meg”. HAJDÚ Tibor: I. m. 53.

Stoltéra visszatérve: Szász áthelyezése után egy „Rosztovics” álnevű munkás lett a felső kapcsolata úgy egy-két hónapon át, majd „Sári”, azaz Farkas Sándor³⁸ alárendeltségébe került. Stolte (mozgalmi álnevén „Schmidt”) az Eötvös Collegium zárt közösségében kezdte el az egyetemi kommunista sejt szervezését: „Az Eötvös kollégiumban 70-80 fő lakott csak a bölcsész-karról. Az Eötvös kollégisták együtt étkeztek, háltak, közös társalgó és könyvtár volt, tehát elég alkalom volt arra, hogy beszélgessünk, érintkezzünk egymás között. Az első segítőtársaim az Eötvös kollégisták közül kerültek ki.”³⁹ A már fentebb említett Bertók Jánoson, Mód Péteren és Schöpflin Gyulán kívül beszervezte még ifj. Jakó Gézát,⁴⁰ Szigeti Imrét⁴¹ és Szabó Zoltánt.⁴² A társasághoz tartozott még Rác István,⁴³ Lutter Tibor (1948–1950 között az Eötvös Collegium igazgatója) és Képes Géza is, akik valamilyen okból kifolyólag mind elkerül-

³⁸ Farkas Sándor (1907–1970) újságíró, tanár. Ebben az időszakban a KIMSZ egyetemi szervezetének vezetője. Az 1932-es egyetemi lebukás miatt Bécsbe menekült, 1933-ban tért vissza. 1945 után főleg oktatási posztokat töltött be.

³⁹ ÁBTL 2.1. I/64: Stolte István perújítási jegyzőkönyve, 50.

⁴⁰ Ifj. Jakó Géza 1912-ben született Budapesten. Mivel apja Tallinnban iparrajziskolai tanárként dolgozott, hat éven keresztül ő is Észtországban élt, ott is érettségizett. 1931-ben került az Eötvös Collegiumba.

⁴¹ Szigeti Imre 1910-ben született Újpesten, majd a Könyves Kálmán Reálgimnáziumban tett jeles érettségije után 1928-ban nyert felvételt a kollégiumba. Remek tanulmányi eredményei miatt Köztisztviselői ösztöndíjban részesült.

⁴² Szabó Zoltán 1911-ben született a Komárom megyei Dadon. Balassagyarmaton érettségizett, innen került 1929-ben az Eötvös Collegiumba. Érdemes megemlíteni, hogy apja csendőr tiszthelyettesként szolgált. Szabót a lebukás alkalmával őrizetbe vette ugyan a rendőrség, de bizonyíték híján még aznap elengedték. Ennek köszönhetően maradhatott az egyetemen, később középiskolai tanárként helyezkedett el. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 636 6370/16 (656. doboz) 37.

⁴³ Rác István (1908–1998), a később világszerte elismert fényképész latin–görög–olasz szakos hallgatóként került az Eötvös Collegiumba. 1931-ben, ötödéves korában (tehát a tanári gyakorlat évében) viszont kiköltözött onnan, így az 1932-es eseményekből kimaradt, és csak 1933 februárjában, a második egyetemi lebukás alkalmával került a rendőrség kezére és ítélték két év fegyházra. Rác István: I. m. 135–143.

ték a későbbi lebukást.⁴⁴ Schöpflin így emlékszik vissza a kollégiumi csoport megalakulására: „A vitákba bárki bekapcsolódhatott, mindenki tudta a másikról, hogy mit vall, hol áll, hová törekszik. Így tudtuk, hogy az egyik évfolyamtársam, Stolte István szocialistának vallja magát. [...] A hosszú és heves világnézeti viták, tépelődések oly fokra értek, hogy úgy éreztük, valamit tenni kell. Szinte szó szerint fordultunk Stoltéhoz, és felszólítottuk: Vezess, Lucifer!”⁴⁵ Annak megértéséhez, hogy ezek a – döntő többségében tehetős, értelmiségi polgári családokból származó – fiúk miként kerültek a baloldali tanok büvkörébe, fontos megérteni Magyarország ekkori gazdasági helyzetét. Az 1929-ben kirobbant nagy gazdasági világválság negatív hatása ugyanis az 1930-as évek elejére egyre jobban begyűrűzött az országba. A magas munkanélküliség, az egyes (főleg vidéki) társadalmi rétegek kilátástalan helyzete, a pályakezdő fiatalok elhelyezkedési nehézségei miatt a fiatal értelmiségiek, egyetemisták szociálisan érzékeny(ebb) részében megingott az uralgó politikai, gazdasági és kulturális elit problémamegoldó képességébe vetett hit, és lelkesen a baloldali, marxista ideológiák felé fordultak.⁴⁶ Nevezzük őket bátran „szalonkommunistáknak”.⁴⁷ Az, hogy Stolte illegális kommunista sejtet szervezett az Eötvös Collegiumban – ahol a budapesti tudományegyetem

⁴⁴ Lutter Tibor (1910–1960) 1932 júniusában éppen külföldön tartózkodott, így került el a lebukást, míg Képes Géza (1909–1989) – Rác Istvánhoz hasonlóan – ekkor már kiköltözött a Collegiumból. SCHÖPFLIN Gyula: I. m. 47.

⁴⁵ Uo. 53.

⁴⁶ Egy részük, ráadásul középosztálybeliként, maga is megérezte a válságot. Rác István érzékletesen foglalja össze, hogy egy fiatal értelmiségi miért fordult a marxizmus felé: „Ekkortájt a gazdasági válság és a munkanélküliség világszerte egyre riasztóbb méreteket öltött, de mindezek a bajok kétszeres erővel sújtották a magyar dolgozókat, akiknek bére, szociális védelme amúgy is balkáni szinten mozogott. [...] Márpedig akkor úgy tetszett, hogy a gazdasági válság minden józan ész megcsúfoló problematikájára – embermilliók azért éheznek, nyomorognak, mert »túl sok« az ennivaló, a ruhanemű, lábbeli, azaz a bőség a nyomor okozója! – csupán a marxi elmélet tud elfogadható magyarázatot adni, s ezért valóban indokoltnak látszott a következtetés: az ilyen megismétlődő válságok a tőkés rendszer lényegéből fakadnak, s ezt megszüntetni csak a szocialista forradalom képes.” RÁCZ István: I. m. 115–117.

⁴⁷ Schöpflin írja: „Joggal mondhatom, hogy bennünket az elmélet s nem a gyakorlat vezérelt a szocializmus felé: a dialektikus materializmus útján értünk el a marxizmushoz, igazi intellektuel módra.” SCHÖPFLIN Gyula: I. m. 53.

szellemi elitjét képezték –, jelentős sikert jelentett a kommunista párt számára, hiszen olyan fiatal értelmiségieket nyertek meg ügyüknek, akiknek a diákságon belül komoly véleményformáló szerepük volt. Továbbá lehetőség nyílt arra, hogy e diákokon keresztül a KIMSZ beszivároghon, esetleg pozícióit megerősítse más legális diákszervezetekbe(n).⁴⁸ A frissen megalakult illegális egyetemi csoport első vezetőjévé avanszált Stolte márpedig épp erre készült.

A KIMSZ egyetemi csoportjának vezetőjeként

Ebben az időszakban a Bölcsészettudományi Karon működött a Bölcsész Segítő Egylet. A szervezet – többek között – (téli fűtött) tanulóhelyiséget biztosított a szegényebb diákok számára, de a tízezer kötetes kölcsönkönyvtára is nagy népszerűségnek örvendett a hallgatók körében.⁴⁹ Az egylet vezetőségét kétévenként választották újra a kar hallgatói. Az egyesületnek hagyományosan keresztény-konzervatív vezetése volt, és az évek alatt a választás merő formalitássá vált. Ezt használta ki Stolte, aki a soron következő választásra összetoborzott hatvan-nyolcvan baloldali érzelmű diákot, és sikeres puccsot hajtottak végre, mivel a konzervatív tábor a szavazáson nem képviseltette magát kellő számú résztvevővel. A hatalomátvételnek köszönhetően Stolte lett az egylet új titkára, és így egy újabb platform állt rendelkezésére az egyetemi kommunista sejt bővítésére.⁵⁰ Széll Jenő például e szervezet keretein belül ismerte meg Stoltét.⁵¹

⁴⁸ SZÁSZ Béla: I. m. 62–63.

⁴⁹ SIPOS Péter: Kommunista szervezkedés a magyarországi egyetemeken az 1930-as évek első felében. In: SZABÓ Ágnes (szerk.): *A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon 1918–1945*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 210.

⁵⁰ Interjú Stolte Istvánnal. 5.

⁵¹ Széll Jenő (1912–1994) magyar–francia–művészettörténet szakos hallgató. Az egyetemi kommunista diákszervezet későbbi titkára, 1933 februárjában bukott le, másfél év börtönbüntetésre ítélték. Interjú Széll Jenővel. Készítő: Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Szabóné Dér Ilona. 1981–1982. Oral History Archivum 4. sz. 130.

Fontos megemlíteni, hogy Stolte csoportjával párhuzamosan működött már a karon egy kis diáktársaság, amely marxista szemináriumi munkát végzett. A csoport vezetője egy Mészáros nevű hallgató volt, aki csupán az elméleti képzést tartotta fontosnak, az illegális (gyakorlati) munkát elutasította. Ehhez a társasághoz tartozott például Birki Ágnes,⁵² Olt Károly⁵³ és Rajk László.⁵⁴ Stolte utasítást kapott összekötőjétől, hogy vegye fel velük a kapcsolatot, győzze meg őket felfogásuk helytelenségéről, majd kapcsolja be őket is az egyetemi csoportba.⁵⁵ Mészáros kivételével mindenki csatlakozott a Stolte vezette társasághoz.⁵⁶ Stolte beszervezte még a karról az Oszkó testvéreket is: Aladárt⁵⁷ és Gyulát.⁵⁸ A csoport magját az Eötvös-kollégisták, tágabb értelemben a bölcsészhallgatók alkották, ugyanakkor más felsőoktatási intézmények diákjaival is tar-

⁵² Birki Ágnes is 1933 februárjában bukott le, Széll Jenő csoportjával együtt. A későbbiekben Beck András szobrászművész felesége lett.

⁵³ Olt Károly (1904–1985) idősebb koránál fogva ekkor már komoly állásban volt: a Törley cégnél könyvelőként dolgozott. Érdemes megemlíteni, hogy illegális kommunista működése előtt a protestáns Soli Deo Gloria diákszervezet tagja volt. Később kommunista politikussá avanszált, többek között népjóléti miniszter, majd az Országgyűlés elnöke lett. TOMBOR András: I. m. 132.

⁵⁴ Rajk László (1909–1949) 1929-ben került a Bölcsészkarra mint magyar-francia szakos hallgató. Az első (1932. júniusi) egyetemi lebukás alkalmával is már perbe fogták, de ekkor még kisebb büntetéssel megúszta, és az egyetemről sem zárták ki.

⁵⁵ Szász Béla így emlékezik: „Rajk egy Mészáros nevű kollégánk vezette szemináriumnak volt a tagja. Rajk ebbe a csoportba tartozott, és csak amikor már az első röpiratszóráson túlestünk, akkor valamilyen probléma kapcsán azt mondta: Béla, itt a megoldás Lenin. Amikor ezt ő kimondta, még aznap megmondtam Stolténak, hogy már vegye föl a kapcsolatot Rajkkal a KIMSZ nevében.” Interjú Szász Bélával. 25.

⁵⁶ ÁBTL 2.1. I/56-b: Jegyzőkönyv Stolte István kihallgatásáról. Budapest, 1954. július 10. 15.

⁵⁷ Oszkó (Mód) Aladár (1908–1973) magyar–latin szakon szerzett tanári diplomát. Ekkor már gyakorló tanárként tevékenykedett. Mód Aladár néven marxista történész lett.

⁵⁸ Oszkó Gyula (1912–1996) apja nyomdokaiba lépve a vasutas pályát választotta, a MÁV tisztképző tanfolyamán tanult. Bátyja révén került kapcsolatba az egyetemi kommunista mozgalommal, Fejtő Ferenc szemináriumi csoportját látogatta. 1945 után rendőrtiszt, a Belügyminisztériumban Rajk helyezi pozícióba, ezért ő is börtönbe kerül a Rajk-per kapcsán. 1954-ben szabadul, később különböző ipari vállalatok igazgatója. Interjú Oszkó Gyulával. Készítő: Rejtő Gábor. 1989. Oral History Archivum 196. sz. 1–6.

tottak fenn kapcsolatot. A KIMSZ kapcsolta például hozzájuk Perczel Károlyt⁵⁹ és még egy-két műegyetemi hallgatótársát, valamint a Zeneakadémiáról Horváth Károlyt, a Képzőművészeti Főiskoláról pedig Beck András⁶⁰. Stolte visszaemlékezése szerint csoportjának összesen ötven-hatvan tagja volt, ebből viszont nagyjából csak tizenöten voltak aktívak.⁶¹

Visszatérve Stoltéra: az egészen biztos, hogy 1932. május elejéig vezette a KIMSZ egyetemi csoportját, az viszont, hogy milyen körülmények között váltotta őt Rajk László, már közel sem egyértelmű, mivel minden érintett máshogy emlékszik erre (nem meglepő módon). 1954-ben Stolte még azzal magyarázza a vezetőváltást, hogy a KIMSZ utasítása szerint legális diákmozgalom szervezésébe fogott (mivel az illegális vonalon a taglétszám növekedése akadozóban volt), és ezért ajánlotta maga helyett Rajkot az egyetemi csoport élére.⁶² Az 1980-as évek végén viszont már úgy emlékezett, hogy egy földmunkássztrájk szervezésével bizta meg őt a párt.⁶³ Ezzel szemben akkori felső kapcsolata, Farkas Sándor szerint Stolte pontatlanul, felületesen dolgozott, ezért került sor a vezetőváltásra.⁶⁴ Ezt a véleményt fejtí ki alaposabban Kálmán Endre: „Farkas Sándor Stoltét úgy jellemezte, hogy rendkívül nagyvonalú, zseniális ember, aki azonban teljesen megbízhatatlan, akivel előfordul az, hogy akad egy új nője, és akkor napokig nem látni, egyszerűen eltűnik, és minden egyébéről megfeledkezik. Vagy erőt vesz rajta a bridzsszenvedély, és akkor megint csak eltűnik, és minden egyébéről megfeledkezik. Szóval megbízhatatlan, de kétségtelenül nagy tehetségű ember.”⁶⁵ A fentebb ismertetett visz-

⁵⁹ Perczel Károly (1913–1992) elismert építész, urbanista. Stoltéék előtt bukkott le, szabadulása után külföldön fejezte be tanulmányait. A Rajk-per egyik vádlottja.

⁶⁰ A szálak mindig összeérnek: Beck András (1911–1985) szobrász nővére, Beck Judit (1909–1985) festőművész, aki Radnóti Miklós köréhez tartozott.

⁶¹ ÁBTL 2.1. I/64: Stolte István perújítási jegyzőkönyve. 51.

⁶² ÁBTL 2.1. I/56-b: Feljegyzések Stolte Istvánról. Budapest, 1954. július 8. 124.

⁶³ Interjú Stolte Istvánnal. 10.

⁶⁴ ÁBTL 2.1. I/56-c: Feljegyzés Farkas Sándor elvtárral folytatott megbeszélésről. Budapest, 1954. szeptember 10. 117.

⁶⁵ Interjú Stolte Istvánnal. 7.

szaemlékezések mindegyikében lehet igazság: a legvalószínűbb az, hogy Stolte megbízhatatlansága komolyan veszélyeztette az illegális vonal működését, ugyanakkor a KIMSZ nem akart lemondani egy ilyen tehetséges fiatalemberről, ezért inkább egy sokkal veszélytelenebb legális feladattal bízta meg őt.

1932. május elején tehát Rajk vette át az egyetemi csoport vezetését. A tanév végének közeledtével Rajk utasítást kapott egy röpiratszórás akció előkészítésére, mely kvázi megkoronázná az egyetemi csoport működésének első évét. Rajk, mivel egy ilyen akció megszervezéséhez és lebonyolításához még nem rendelkezett kellő tapasztalattal, engedélyt kért és kapott a párttól, hogy a tapasztaltabb Stolte segítségét kérje. Így tehát a röpirat tartalmát Rajk szerkesztette; ennek előállítására, sokszorosítására és szétszórására viszont Stoltéra hárult.⁶⁶

A lebukás

Utólag vizsgálva az eseményeket, a lebukás bekövetkezte szinte törvényszerű volt: egy viszonzatlan szerelem miatti bosszú, a konspiráció legalapvetőbb szabályainak be nem tartása és egy végzetes baklövés együttes hatása vezetett a lebukáshoz. Arról nem is beszélve, hogy a rendőrség már egy jó ideje figyelemmel kísérte az egyetemi kommunista vonalat.⁶⁷ A baloldali ügyekkel ebben az időszakban a rendőrség Politikai Nyomozó Főcsoportjának egy külön alcsoportja foglalkozott, melynek vezetője a hírhedt Hain Péter detektív főfelügyelő volt.⁶⁸ A politikai rendőrséget 1931-ben Országos Politikai Rendészeti Osztály

⁶⁶ ÁBTL 2.1. I/64-a: Feljegyzés Stolte Istvánról. 20–22.

⁶⁷ A fentebb már ismertetett rendőrségi jelentésen túl Stolte is megerősíti ezt: visszaemlékezése szerint az egyik korábbi röpirataktió hatására a Bölcsészettudományi Kar dékánja kihívta a rendőrséget, ekkor viszont még eredménytelenül zárult a nyomozás. ÁBTL 2.1. I/64: Stolte István perújítási jegyzőkönyve, 51.

⁶⁸ Hain Péter (1895–1946) 1924–1938 között vezette a baloldali ügyekre specializálódott detektívcsoporthoz. Hain szélsőjobboldali nézeteket vallott, így a német megszállás után, 1944. március végétől az országos hatáskörű Állambiztonsági Rendészet vezetője lett. 1946-ban – mint háborús bűnöst – kivégezték. VARGA Krisztián: I. m.

néven a Budapesti Főkapitányság struktúrájába tagolták, így a főkapitányság Zrínyi utcai épületének egyik szárnyában zajlott a baloldali ügyekkel gyanúsított személyek kihallgatása.⁶⁹

A lebukás folyamata a rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvekből, a bírósági anyagból és a visszaemlékezésekből viszonylag pontosan rekonstruálható. 1932. június 9-én este, Stolte barátnőjének, Fröhlich Líviának⁷⁰ a Római-part Viktória nyaralótelepén található egyik kis vikendházban bérelt szobájában gyűlt össze Stolte, Fröhlich, Olt Károly és ifj. Szabó István.⁷¹ A közös vacsora elfogyasztása után a fiatalok munkához láttak: az Olt készítette „sokszorosító-gép”⁷² segítségével 1000-1200 darab röplapot állítottak elő az éjszaka folyamán. Fröhlich Lívia a röpiratkészítésben nem vett részt, mivel vacsora után fáradtságra hivatkozva hamar nyugovóra tért.⁷³ Az „Egyetemi szegénydiákok!” megszólítással kezdődő röplap tartalmát tekintve meglehetősen radikális. Először is felszólítja az egyetemistákat, hogy a kizsákmányoltak egységfrontját állítsák

⁶⁹ VARGA Krisztián: *Ellenség a baloldalon*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2015. 61–63.

⁷⁰ Fröhlich Lívia 1909-ben született Pécsen, zsidó családban. A pécsi Erzsébet Tudományegyetemen szerzett bölcsész diplomát, Budapesten magán nyelvőrak adásából tartotta fenn magát. Budapest Főváros Levéltára (BFL) VII. 5. c. 1/1932-7006. II. kötet: Fröhlich Lívia kihallgatási jegyzőkönyve, Budapest, 1932. június 13. 84–86.

⁷¹ Ifj. Szabó István 1911-ben született Újpesten. 1928 szeptemberében iratkozott be a budapesti bölcsészkarra. Stoltét régről ismerte, mivel együtt felvételiztek az Eötvös Collegiumba, bár őt nem vették fel. 1931 végén tanulmányait félbehagyta, mivel az újabb szemesztert családja nem tudta már finanszírozni. Stolte kapcsolta a KIMSZ egyetemi csoportjához. BFL VII. 5. c. 1/1932-7006. I. kötet: Szabó István kihallgatási jegyzőkönyve, Budapest, 1932. június 12. 48–49.

⁷² Természetesen nem komoly nyomdai gépről van szó. Sokszorosítógépen tulajdonképpen egy egyszerű hengert kell érteni. A sokszorosításhoz szükséges festéket és a papirokat is Olt Károly szerezte be és vitte magával. BFL VII. 5. c. 1/1932-7006. IV. kötet: Tárgyalási jegyzőkönyv. Budapest, 1932. október 3. 214.

⁷³ Mindegyik érintett egybehangzóan megerősítette Fröhlich korai lefekvését a rendőrségi kihallgatások alkalmával. Nincs is okunk ezt megkérdőjelezni, mivel Fröhlich Lívia nem volt aktív kommunista szimpatizáns, és ennek megfelelően a KIMSZ egyetemi csoportjának sem volt a tagja. Egyetlen „bűne”, hogy ekkor Stolte barátnője volt, és ebből kifolyólag „rosszkor volt rossz helyen”.

szembe a kizsákmányolókkal, illetve a „fasiszta erőszakkal”, amely „Hetényi és Schweinitzer⁷⁴ gyilkos bandáját a nyomorgó szegény diákokra szabadította.” Ezek után utal arra, hogy célkitűzéseik megvalósítása a fennálló társadalmi rend keretein belül nem lehetséges, csak egy új szocialista társadalom létrejötte által. Az új szocialista társadalom megteremtése viszont csak harc által lehetséges, melyben egyedül a Kommunisták Magyarországi Pártjára és a KIMSZ-re számíthatnak. Végezetül felszólítja őket, hogy alakítsanak forradalmi bizottságokat, harcoljanak a Szovjetunió ellen irányuló háborús uszítással szemben, „mert a Szovjetunió a dolgozó intellektuellek és a munkások fellegvára, és ezért meg kell védjék akár az életük árán is a Szovjetuniót”.⁷⁵ Ezek a gondolatok bőven kimerítették az 1921. évi III. tc. 1. paragrafusában foglaltakat.⁷⁶

A röplapok sokszorosításával hajnalban végeztek Stoltéék. Az elkészült röpiratokat három részre osztották, majd nyugovóra tértek. Június 10-én, a kora reggeli órákban Olt Károly távozott először, és a magával vitt néhány száz röplapot még aznap reggel a Nyugati pályaudvarnál egy jelszavas találkán továbbadta egy számára ismeretlen, magas, szőke fiatalembernek.⁷⁷ Stolte

⁷⁴ Hetényi Imre (1871–1946) és Sombor-Schweinitzer József (1895–1953). Hetényi sokáig Budapest főkapitány-helyettese, egyben a politikai nyomozó főcsoport vezetője 1938-as kényszernyugdíjazásáig. Utóda a főcsoport élén Sombor-Schweinitzer lett. VARGA Krisztián: *A politikai rendőrség és a baloldali munkásmozgalom...* I. m.

⁷⁵ BFL VII. 5. c. 1/1932-7006. V. kötet: Az elkészített röplap eredeti példánya. 343.

⁷⁶ A Horthy-korszakban a hatalom leggyakrabban az egyszerűen csak „rendtörvényként” ismert 1921. évi III. tc. az állami és társadalmi rend hatékonyabb védelméről alapján fogta perbe a szélsőjobb-, illetve a baloldali bűncselekményekkel vádolt személyeket. A törvény első paragrafusa így szól: „Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet, büntettet követ el és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő. Aki ily mozgalomban vagy szervezkedésben tevékenyen részt vesz, úgy – szintén aki ily mozgalmat vagy szervezkedést előmozdít, vétséget követ el és három évig terjedhető fegyházzal büntetendő.” *Magyar Törvénytár 1921. évi törvénycikkek*. Franklin Társulat, Budapest, 1922. 8.

⁷⁷ BFL VII. 5. c. 1/1932-7006. I. kötet: Olt Károly kihallgatási jegyzőkönyve, Budapest, 1932. június 13. 69–70.

reggel 8 óra tájban indult útnak 200-300 röpirattal, de előtte meghagyta Szabó Istvánnak, hogy a sokszorosítógépet vigye biztos helyre. Szabó ennek megfelelően gondosan becsomagolta a gépet, és a maradék 550 darab röplappal régi barátjához, egyben mozgalmi társához, Oszkó Gyulához indult.⁷⁸ Gyula – bátyjához, Aladárhoz hasonlóan – ekkor még a szüleinél lakott Újpesten, a gróf Vécsey utcában található kis családi házban. A ház padlásán rejtették el a gépet, a röplapok feltűnésmentes továbbszállítása érdekében pedig Szabó kölcsönkérte Oszkó Gyula aktatáskáját.⁷⁹ A belvárosban kellett volna továbbadnia ezeket, de az átvevő kommunista egyén nem jelent meg a jelszavas találkozón. Szabó ezek után felment az – egyetemi csoportból ismert – közelben lakó Fejtő Ferenc Práter utcai lakására, ahelyett, hogy – a kezdetleges konspirációs szabályokat betartva – fél óra múlva újra kísérletet tett volna a találkozóra. Szabó azzal magyarázta tettét, hogy a röplapokat félt hazavinni, ezért Fejtőnél akarta lerakni őket. A Fejtő lakásába gyanútlanul becsengető Szabónak – aktatáskájában a frissen nyomott 550 darab röplappal – a lesben álló detektívek nyitottak ajtók, mivel Fejtő ekkor már két napja őrizetben volt, a rendőrség pedig rutinszerűen detektíveket hagyott a lakásán.⁸⁰

⁷⁸ Gyerekkori barátok voltak, ugyanis mindketten Újpesten nőttek fel, közel egymáshoz.

⁷⁹ A kommunista emlékezet általában mindent megszépít a „hős időkkel” kapcsolatban. Ez történt Oszkó Gyula esetében is: 1954-es kihallgatása alkalmával – múltbeli érdemeit kihangsúlyozva – már úgy emlékezett, hogy az ő házukban működött az illegális „nyomda”. Ez nyilvánvalóan nem állja meg a helyét, a sokszorosítógép csupán megőrzés céljából került a padlásukra. ÁBTL 2.1. I/36-a: Oszkó Gyula kihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1954. május 10. 24.

⁸⁰ Fejtő lakásán a rendőrség több kompromittáló dokumentumot talált: az ifjú gyakorló tanár egyik fogalmazványa arról szól, hogy a diákság tagadja meg a tantestülettel szembeni tiszteletet és fegyelmet, mivel az „iskolai fegyelem semmi egyéb, mint az ifjúságnak fiatal korában való hámba fogása a kapitalizmus és a burzsoázia védelmére”. Egy másik, 180 oldalas értekezése pedig a Szovjetunió egyes gazdasági, kereskedelmi és vallási kérdéseivel foglalkozik, kiemelve a Szovjetunió felvilágosult, haladó álláspontját ezekben a témákban. MNL OL K 149 PTI 651. f. 4/226: Rendőrségi jelentés. Budapest, 1932. június 9. 31–32.

A lebukás Nagykanizsáról indult június elején. Röviden összefoglalva az ottani eseményeket: a helyi KIMSZ-sejt vezetője, Stolzer Emil magántisztviselő⁸¹ beszervezett egy Mancsek Erzsébet nevű szintén nagykanizsai fiatal lányt, akivel közlebbi kapcsolatba került. Miután Stolzer végett vetett a viszonynak, a megalázott és csalódott Mancsek bosszúból feldobta őt a helyi rendőrségen, és kitálalt a nagykanizsai sejt létezéséről.⁸² Stolzerből viszonylag gyorsan kiverték a nagykanizsai rendőrök a budapesti összekötőjét, aki nem volt más, mint Fejtő Ferenc.⁸³ Fejtő látta el ugyanis Budapestről utasításokkal, illetve kommunista folyóiratokkal, könyvekkel és röplapokkal Stolzer Emilen keresztül a nagykanizsai KIMSZ-sejtet. Fejtőt június 8-án vitték el lakásáról a detektívek. Három napig tartó kihallgatása alatt nem tört meg, nem mondott további neveket.⁸⁴

Szabó Istvánnak nem volt sok értelme tagadni a rendőrségen, hiszen egy egész aktatáskányi röplappal sétált a detektívek karmai közé. Így tehát Szabó június 10-én tett vallomása alapján göngyölíthette fel a rendőrség az egyetemi KIMSZ-csoport tagjait. Még aznap őrizetbe került Stolte és Fröhlich Livia, illetve nem sokkal később Olt Károly és az Oszkó testvérek.⁸⁵ Stolte – őrizetbe vétele előtt – a nála lévő pár száz röplapot az Eötvös Collegiumba vitte és a szobájában lévő íróasztalának fiókjába

⁸¹ Stolzer Emil 1911-ben született Nagykanizsán, zsidó családban. Lebukásáig a helyi Kopstein bútörületben végzett irodai munkát. BFL VII. 5. c. 1/1932-7006. I. kötet: Stolzer Emil vallomása, 1932. június 7. 2.

⁸² BFL VII. 5. c. 1/1932-7006. III. kötet: Stolzer Emil kérvénye dr. Szemák Jenőhöz, a bírói tanács elnökéhez. 194.

⁸³ Fejtő Ferenc is nagykanizsai születésű, régóta barátságban állt Stolzerrel.

⁸⁴ Hain Péterék pedig mindent megtettek, hogy szóra bírják Fejtőt: nádpálcával talpalták, ököllel verték, illetve – pszichológiai hadviselés gyanánt – hallott édesanyját gyalázták. Fejtő visszaemlékezését az 1932-es jegyzőkönyvek is megerősítik, illetve a bírósági tárgyaláson is szóba hozta a fizikai bántalmazást. Interjú Fejtő Ferencsel. Készítő: Lugossy István. 2003. Oral History Archivum 766. sz. 9. A rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvekben sem találtam nyomát annak, hogy Fejtő bárkit is feldobott volna az egyetemi csoportból, végig a nagykanizsai szálnál maradt. BFL VII. 5. c. 1/1932-7006. I. kötet: Fejtő Ferenc rendőrségi kihallgatása. Budapest, 1932. június 9. 36–38.

⁸⁵ MNL OL K 579 PTI 653. f. 3. „T” 1932-29775: Oszkó Aladár és Oszkó Gyula kegyelmi kérelme vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzóhoz. Budapest, 1933. augusztus 4. 21.

zárta. Visszafelé menet, a Ferenc József híd⁸⁶ közelében összelátalkozott Mód Péterrel, és megbízta azzal a feladattal, hogy az íróasztalában levő röplapokat szórják szét Bertók Jánossal a bölcsészkaron. A feladatot másnap, június 11-én végre is hajtották, azzal a „szépséghibával”, hogy – egy fatális véletlen folytán – Bertók fényképes egyetemi igazolványa is a kar folyosóin szétszórt röplapok közé került. A bölcsészeti fakultás Dékáni Hivatala nyomban értesítette telefonon a rendőrséget, akik még aznap kiszálltak a Múzeum körüti kampuszba.⁸⁷

Visszatérve Stoltéra: Szabó lebukásáról mit sem sejtve, 10-én este a Római-parton bérelt szobájukban éppen szeretkezett Fröhlich Líviával, amikor a rendőrség rájuk tört. Ezt az abszurd momentumot, illetve azt, hogy 9-én éjszaka egy szobában aludt Fröhlich Lívia a többi fiatalemberrel, könyörtelenül és talán kicsit ízléstelen módon használta ki a Meskó Zoltán szerkesztette *Pesti Újság*.⁸⁸ A lap október 9-ei számában megjelent *Fröhlich Lívia* című cikkében harsány módon és hosszan gúnyolódott a „kommunista erkölcsökön”. Néhány jellemző mondat belőle: „A tanár, a diák, a tisztviselő profiljai között ott nevetgélt, fészkelődött a helyén az új nőtípus, közös háztartásban élő menyasszony: Fröhlich Lívia. Kommunizmust akartak csinálni. [...] Otthon az édesanya – az új ösvényen Fröhlich kisasszony. Amíg a régi épületek állnak, addig mindig adva van a lehetőség visszaköltözni az új épületből, ha az rossznak bizonyul. Fröhlich kisasszony ennek a régi épületnek a lebontására vállalkozott. Új pizsamás erkölccsel, könnyűvérűséggel ő a kommunista társadalom asszonya. [...] A világot az édesanyák vezetik. Már mint a mi világunkat. A kommunistákét a Fröhlich Lívia kisasszonyok.”⁸⁹ A kommunista párt természetesen nem engedhetett

⁸⁶ A mai Szabadság híd. Mivel az Eötvös Collegiumból a Bölcsészettudományi Karra ezen a hídon át lehet a leggyorsabban eljutni, ezért a bölcsész Eötvöskollégisták ezt az útvonalat használták jövet-menet.

⁸⁷ BFL VII. 5. c. 1/1932-7006. I. kötet: A Budapesti Főkapitányság jelentése, 1932. június 11. 43.

⁸⁸ Még pikánsabbá teszi a helyzetet, hogy ekkoriban Stolte apja Soós Lénárd néven főmunkatársa volt ennek a szélsőjobboldali, nemzetiszocialista hetilapnak. Talán nem csodálkozhatunk rajta, hogy fia lebukása után eltávolították a laptól. Utolsó cikke az 1932. június 12-ei számban jelent meg.

⁸⁹ *Pesti Újság*, 1932. október 9.

meg magának ekkora támadási felületet, ezért dr. Molnár René védőügyvéden⁹⁰ keresztül – még jóval a cikk megjelenése előtt – arra utasította az előzetes letartóztatásban levő Stoltét, hogy kihallgatóinak az első adandó alkalommal jelentse be házassági szándékát.⁹¹

A rendőrség az őrizetbe vett fiatalokat két héten belül átadta a vizsgálóbíróknak, így Stoltéék átkerültek a Zrínyi utcai főkapitányságról a Markó utcai fogházba. Ekkor folyt éppen a kommunista párt lebukott titkárságával szembeni statáriális eljárás, melynek keretében Fürst Sándort és Sallai Imrét⁹² rögtönítelő bíróság elé állították. A párt tiltakozó éhségsztrájkot rendelt el a Markóban őrzött politikai foglyok között, azzal a követeléssel, hogy Fürstöt és Sallait adják át a rendes bíróságnak. Stolte úgy emlékszik erre vissza, hogy Molnár René kifejezetten őt bízta meg az éhségsztrájk megszervezésével.⁹³ Ezt az állítást fenntartásokkal kell kezelnünk, mivel egyetlen más érintett sem erősíti meg Stolte vezető szerepét. Az éhségsztrájk nagyjából négy-öt napig tartott, és a célját természetesen nem érte el. Ezek után a gyanúsítottakat átszállították a Gyűjtőfogházba, és az október 3-án kezdődő perükig már itt töltötték fogságukat.⁹⁴

A per elsőrendű vádlottja Stolzer Emil, míg a másodrendű vádlottja Fejtő Ferenc lett. Ez természetesen összefügg zsidó származásukkal, hiszen az igazságszolgáltatás ebben az időszakban a kommunisták zsidó származását terhelő bizonyí-

⁹⁰ Molnár René (1896–1942) a magyarországi Vörös Segély ügyvédjeként tevékenykedett, így kezdetben Stoltéék védelmét is ő látta el. A sorozatos lebukások miatt 1932 szeptemberében a Szovjetunióba menekült, 1942-ben a sztálini tisztogatásoknak esett áldozatául.

⁹¹ Stolte – saját bevallása szerint – csupán kedvelte Fröhlich Líviát, eredetileg esze ágában sem volt feleségül venni. Fröhlich Lívia így lett néhány hónap alatt egyszerű barátnőből Stolte felesége.

⁹² Fürst Sándor (1903–1932) és Sallai Imre (1897–1932) a hazai kommunista mozgalom vezetőségéhez tartoztak ebben az időszakban. 1932 nyarán tartóztatták le őket, és a nemzetközi tiltakozás ellenére statáriális eljárás keretében halálra ítélték mindkettőjüket, kivégzésükre július 29-én került sor. VARGA Krisztián: *A politikai rendőrség és a baloldali munkásmozgalom...* I. m.

⁹³ ÁBTL 2.1. 1/56-b: Feljegyzések Stolte Istvánról, Budapest, 1954. július 8. 128.

⁹⁴ ÁBTL 2.1. 1/36: Oszkó Gyula perújítási jegyzőkönyve, Budapest, 1954. február 4. 15.

tékként értékelte. A közvélemény ugyanis hajlamos volt öszszemosni a kommunistákat a zsidósággal, és e torz kép kialakulásához jelentősen hozzájárult a kormánypropaganda és a rendőrség munkája is.⁹⁵ Stolte harmadrendű vádlottként 6 hónap fogházbüntetést kapott a – fentebb már ismertetett – 1921. évi III. tc. 1. paragrafusának 2-ik bekezdése (az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló büntett) alapján. Mellékbüntetés gyanánt pedig 3 évi hivatalvesztésre és politikai joga gyakorlásának ugyanilyen tartalmú felfüggesztésére ítélte a Szemák Jenő⁹⁶ vezette bírói tanács.⁹⁷ A másodfok 3 hónap 20 napra enyhítette fogházbüntetését, így a bíróság az előzetes letartóztatásban eltöltött időt figyelembe véve teljesen kitöltöttnek nyilvánította Stolte büntetését. Stolte megpróbáltatásai itt még közel sem értek véget, mivel miután illegális kommunista tevékenysége napvilágot látott, az egyetemről és az Eötvös Collegiumból⁹⁸ is azonnal eltávolították.

⁹⁵ VARGA Krisztián: *Ellenség a baloldalon*. I. m. 121.

⁹⁶ Szemák Jenő (1887–1971), ebben az időszakban a budapesti büntető törvényszék kommunista ügyeket tárgyaló tanácsának az elnöke. DOMOKOS József: I. m. 54.

⁹⁷ BFL VII. 5. c. 1/1932-7006. IV. kötet: a Stolzer Emil és társai bűnügyében hozott ítélet. Budapest, 1932. október 8. 248.

⁹⁸ Az ügy kipattanása után egyébként meglehetősen nagy ösztűz zúdult a Collegiumra. Pethő Sándor publicista, a *Magyar Nemzet* későbbi alapító-főszerkesztője például így szörnyülködött a kollégiumi eseményeken: „A rendőrségi hivatalos jelentés szerda délelőtt adta hírül, hogy a kommunista mozgalomnak bizonyos sejtképződései ezek között a tisztos, óvott falak között is tanyát ütöttek. Az Eötvös-kollégium néhány növendéke a tanárjaik és előljáróik által nem sejtett módokon és helyeken felcsaptak szellemi Lenin-fiúknak és bolsevista sejtépítőknak. Az érdemes Bartoniek intézetének ifjú arisztokratái már nem a klasszikus szerzők írásain fenik elméjüket, nem a francia génius halhatatlan csodáit tanulmányozzák és nem mélyednek el a kísérleti tudományok szugesztív titkaiba, hanem Buharin és Lunacarszkij zagya pamflettjeit olvassák és csere-berélik egymás között, s kommunista pamfletteket és röpcédulákat szerkesztenek. [...] És most itt látjuk viszont a rendőrségi szobában, a detektívnyomozás kietlen szembesítésében ezeket a szomorú, ványadt koravéneket, ezeket a beteg, nyavalygó széplelkeket és papirosszobatudósokat, ezeket a nyomorult ördögöseket és félkegyelműeket, akik az új Messiás-keresésben elérkeztek a tegnapelőtt levitézlett, százszor lecáfolt, megrokkant salabaktrekhez, Marxhoz és Leninhez, akik ma már csak legfeljebb füstös kávéházi oszloptámogatóknak, szellemi mezítlásosoknak, megkótyagosodott ifjúnakásoknak és saját gőzükben füstölgő talmudistáknak lehetnek a profétái.”

A tárgyaláson egyébként meglehetősen enyhe ítéletek születtek (Stolzeré és Fejtőé kivételével), amihez nyilván köze lehetett annak, hogy a vádlottak padján több „úri gyerek” ült.⁹⁹ A per kellőképpen nagy médiafigyelmet is kapott: részletes tudósítást közölt róla – többek között – a *Budapesti Hírlap*, *Az Est*, a *Népszava*, a *Pesti Napló* és az *Újság*.¹⁰⁰ Schöpflin Aladár barátja, Babits Mihály is tiszteletét tette a tárgyaláson.¹⁰¹

Stolte szerepének, illetve pártból való kizárásának tisztázása

E két kérdés vizsgálatára és bemutatására külön fejezet tűnik szükségesnek, mivel igen sok furcsa, illetve bizonytalan mozzanat kötődik hozzájuk. Az érintettek – sokszor több évtizeddel későbbi – visszaemlékezéseikben hajlamosak összerosni Stolte 1934-től kezdődő rendőrspicliségét¹⁰² az 1932-es lebukásban

Ezek után pedig a kollégiumi pedagógusok felelősségét firtatta, amiért ilyen sokáig titokban maradhatott előttük az illegális kommunista szervezkedés. PETHŐ Sándor: *Bolsevista diákok. Magyarság*, 1932. június 16. A kollégium ifjúsága a *Nemzeti Újság* 1932. június 21-i számában megjelent *A jobb jövő felépítésében nekünk is szerepünk lesz* című nyilatkozatukban válaszolt a sajtó vádjaira, és védte meg a Collegiumot, kiemelve, hogy „néhány fiatalember eltévelyedéséért” igazságtalan dolog általánosításokba bocsátkozni. Gombocz Zoltán igazgató pedig a történetek hatására a következő félévben a „kollégiumi ifjúság világnézetének helyes kialakulását elősegítendő” előadás-sorozatot szervezett, melynek első előadója dr. Pauler Ákos kiváló filozófus volt. ECL 51. doboz, 97. csomó, 2–4.

⁹⁹ Stolte szerint több, befolyásos kapcsolattal rendelkező szülő is megpróbált hatni az Igazságügyi Minisztériumra a minél enyhébb büntetés érdekében. Név szerint Schöpflin Aladár írot, Bertók Béla munkácsi református püspököt és a saját apját említi. Apja – állítása szerint – Bajcsy-Zsilinszky Endrét mozdította meg az ügy érdekében. Ez akár igaz is lehet, hiszen Stolte Lénárd mint a *Pesti Újság* főmunkatársa otthonosan mozgott szélsőjobboldali körökben. ÁBTL 2.1. I/56-b: Stolte István kiegészítő vallomása, Budapest, 1954. augusztus 3. 154.

¹⁰⁰ A legtöbb lap az első tárgyalási napról közölt tudósítást, így ezek az említett újságok október 4-i számaiban jelentek meg.

¹⁰¹ SCHÖPFLIN Gyula: I. m. 63.

¹⁰² Stolte 1934-es rendőrségi beszervezését Soltész Ilona Rita is megerősíti tanulmányában. SOLTÉSZ Ilona Rita: I. m. Ezenkívül közvetlen bizonyítékunk is van erre: dr. Schweinitzer József rendőrkapitány-helyettes 1937. február 12-én kelt levele dr. Thury Endréhez, a királyi ügyészség alelnökéhez. A levélben

játszott tényleges szerepével. Ezért ezeket a visszaemlékezéseket megfelelő forráskritikával kell kezelni, és messzemenő következtetéseket nem érdemes levonni belőlük. Érdekes adalékokkal szolgálnak viszont Stolte későbbi, a Rajk-perhez kötődő vizsgálati anyagai: a Budapesti Törvényszék 1950. november 30-i ítélete szerint lényegében Stoltétól indult ki az 1932-es lebukás, mivel előállítása alkalmával feldobta az egész egyetemi KIMSZ-csoportot.¹⁰³ Erre a következtetésre jutott Hajdu Tibor is 1992-ben megjelent tanulmányában: „Őt aligha kellett ütni – elég volt összevert társai látványa, mindenkit elárult, olyanokat is, akikről még nem tudott a rendőrség.”¹⁰⁴ Ezt a komolytalan vádat annyiban finomították az 1954-es perújítási vizsgálat során, hogy az 1955. szeptember 29-i, Legfelsőbb Bíróság által hozott ítéletben már „csak” a rendőrségen tanúsított gyáva magatartással vádolták Stoltét, mivel vallomásával döntően hozzájárult Schöpflin Gyula, Mód Péter és Jakó Géza letartóztatásához.¹⁰⁵ Ezt a vallomást érdemes részletesebben körüljárni, mivel a későbbiekre nézve döntő jelentőségű bír.

Fontos leszögezni, hogy a ránk maradt 1932-es bírósági anyaghoz tartozó rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvekben nincs nyoma Stolte ilyen irányú vallomásának. Tehát ha történt is ilyen, azt nem vették jegyzőkönyvbe. Stoltét egyébként fizikailag nem bántalmazták a rendőrségen, csak verbálisan helyezték nyomás alá.¹⁰⁶ Paál Károly egykori detektív vissza-

foglaltak szerint: „Stolte István, akit a budapesti kir. törvényszék kommunista bűncselekmények miatt elítélt, nemcsak megváltozott, hanem körülbelül két év óta nekünk igen értékes bizalmi szolgálatokat teljesít.” Interjú Stolte Istvánnal. 22. Babos Géza áv. hadnagy, a BM Vizsgálati Főosztályának fővizsgálója is erre a következtetésre jutott: „Birtokunkban lévő 1932-es bírósági anyagok és az 1933-as rendőrségi eljárási iratok, melyek azt igazolják, hogy Stolte ebben az időben még nem állt kapcsolatban a rendőrséggel.” ÁBTL 2.1. I/56-d: Jelentés. Budapest, 1954. szeptember 26. 102.

¹⁰³ ÁBTL 2.1. I/56-a: Kiértékelő jelentés Stolte István elítélt ügyében. Budapest, 1954. július 8. 3.

¹⁰⁴ HAJDU Tibor: I. m. 54.

¹⁰⁵ ÁBTL 2.1. I/64-a: A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának ítélete Stolte István ügyében. Budapest, 1955. szeptember 29. 22.

¹⁰⁶ Nem mindenkinek volt ilyen szerencséje: Fejtő Ferencen kívül Oszkó Gyulát és Szabó Istvánt is fizikailag bántalmazták a kihallgatóik. Wayand Tibor detektívfelügyelő visszaemlékezéséből kiderül, hogy gyakorlatilag lehe-

emlékezése szerint Stolte Hain Péter előtt tört meg, és adta ki a még le nem bukott Eötvös-kollégistákat.¹⁰⁷ Ezt egyébként Stolte is elismeri: „Bertók arcképes Beszkárt igazolványát is elém tarták, és neveket soroltak fel olyan kérdés kíséretében, hogy az illető KIMSZ-tag-e? Én néhány névnel elismertem, hogy igen, KIMSZ-tagok, de csak olyanoknál, akikről tudtam, hogy már úgylis feketék. [...] Tény és ezt nem is tagadom, hogy Mód Péter, Schöpflin és Jakó letartóztatásával kapcsolatosan az én vallo-másomnak döntő szerepe volt azért, mert nevezettekről megmondottam, hogy tudomásom van arról, hogy ők KIMSZ-tagok. Én eleinte, csak Bertóknál akartam maradni, de Hain Péter, aki kihallgatott, olyan nyomást gyakorolt rám, hogy kénytelen voltam az előbb megemlített személyeket megnevezni. Úgy éreztem, hogy valamit el kell ismernem, mert máskülönben fizikai kényszert fognak alkalmazni velem, én pedig nagyon félek emberi megaláztatásomtól, vagyis, hogy a fizikai bántalmazás egy fokánál már nem bírom tovább és akkor könyörögni kezdek és mindent elmondok. Ezt akartam elkerülni azzal, hogy aránylag kevés dolgot bevallok, azzal Hain megelégszik és így elkerülöm a verést, aminek következtében nagyobb bajt okoztam volna.”¹⁰⁸ Stolte tehát három olyan társa nevét fedte fel, akik körül már úgylis szorult a hurok, mivel Bertók elszórt igazolványa alapján a rendőrség az Eötvös Collegiumra is kiterjesztette a nyomozást. Igazán lényeges információkat azonban nem adott ki az illegális mozgalomról. Így nem jutott például a rendőrség tudomására Stolte felső kapcsolata, sem az, hogy Rajk László

tetlen volt felelősségre vonni a „verőlegényeket”: „Az előállított személyek szerepének tisztázásával egy külön kisebb csoport foglalkozott, kik vagy testi alkatuk, vagy egyéb oknál fogva a figyelőszolgálatra alkalmatlanok voltak. Ez a csoport végezte az ún. nyers munkát, az első kihallgatásokat, a szükségkép felmerülő szembesítéseket és veréseket. E csoport tagjai jelentéseket nem írtak, neveik a bíróságra kerülő ügyiratokban nem szerepeltek, így a bíróság létezésükről nem tudva, meg sem idézhette a tárgyalásra.” ÁBTL A-795: Wayand Tibor feljegyzései a horthysta politikai rendőrség munkájáról. 8.

¹⁰⁷ ÁBTL 2.1. I/56-c: Paál Károly tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1954. augusztus 10. 169.

¹⁰⁸ ÁBTL 2.1. I/64: Stolte István perújítási tárgyalási jegyzőkönyve. 53–54.

az egyetemi csoport vezetője,¹⁰⁹ illetve – többek között – Birki Ágnes, Széll Jenő, Lutter Tibor, Pödör László, Horváth Károly és Beck András sem került őrizetbe, holott Stolténak, a csoport volt vezetőjeként, mindegyikükről tudomása volt. Ez tette lehetővé, hogy az egyetemi KIMSZ-csoport nem omlott össze a lebukást követően, hanem egy gyors reorganizációt követően tovább tudott működni egészen 1933 februárjáig, a második lebukásig.

Ahogy Rajk László fülébe jutott Stolte állítólagos magatartása, nyomban kiüzent a fogházból Molnár Renén keresztül az elvtársaknak, miszerint Stolte áruló. A rendőrspiclivád tehát Rajktól származik. A párt vizsgálatot rendelt el a kérdés tisztázására, Stolte párttagságát pedig felfüggesztették.¹¹⁰ Stoltét egyébként nem kezelte renegátként a párt, mivel Molnár René Szovjetunióba menekülése után azt a Lengyel Zoltán pártüggyvédet bízta meg Stolte védelmével, aki korábban Fürst és Sallai védelmében is szerepet vállalt.¹¹¹ A vizsgálatot Stolte korábbi felső kapcsolata, Farkas Sándor folytatta le, de megnyugtató eredménnyel nem tudott szolgálni.¹¹²

A másik lényeges kérdés Stolte pártból való kizárásának a története. Azok a történészek ugyanis, akik eddig Stoltéval foglalkoztak, hajlamosak átugrani a szabadulását követő periódust, és egyből az 1934 közepe táján kezdődő trockista tevékenységére térnek rá. Ezért lehet például az, hogy Varga Krisztián 2015-ben megjelent könyvében – véleményem szerint hibásan

¹⁰⁹ Rajk László június 15-én került őrizetbe, és a per 18. vádlottjaként szerepelt. A rendőrség csak annyit tudott rábizonyítani, hogy a szervezkedésről tudomása volt, az ilyenkor kötelező feljelentést viszont elmulasztotta megtenni. BFL VII. 5. c. 1/1932-7006. IV. kötet: a Stolzer Emil és társai bűnügyében hozott ítélet. Budapest, 1932. október 8. 266.

¹¹⁰ ÁBTL 2.1. I/64: Stolte István perújítási tárgyalási jegyzőkönyve. 54.

¹¹¹ Stolte részéről ez nem kitaláció, a tárgyalási jegyzőkönyv szerint is Lengyel Zoltán látta el a védelmét. BFL VII. 5. c. 1/1932-7006. IV. kötet: Stolzer Emil és társai ügyének tárgyalása. Budapest, 1932. október 3. 209.

¹¹² „Megkaptam az egész per anyagát, hogy állapítsam meg: kit terhel a felelősség a lebukásokért. Én nagyon hosszan tanulmányoztam az anyagot, de pontosan nem tudtam megállapítani, hogy hogyan is történt a lebukás.” ÁBTL 2.1. I/64: Farkas Sándor vallomása Stolte István felülvizsgálati perében. Budapest, 1955. szeptember 29. 76.

– Stolte trockista működésével magyarázza a pártból való kizárását, illetve rendőrügynökké nyilvánítását.¹¹³ Vizsgáljuk tehát meg a Stolte szabadulása utáni eseményeket: 1932 novemberében Rajk megtiltotta az egyetemi csoport tagjai számára, hogy Stoltéval érintkezzenek, valamint további vizsgálatot kezdeményezett ellene. Stolte, Fröhlich Lívián keresztül, ekkor ismerkedett meg „kis Szoszóval”,¹¹⁴ vagyis Schön Rezsővel, aki a KIMSZ vezetőségi tagja volt.¹¹⁵ Schön megbízta Stoltét egy legális országos parasztszervezet létrehozásával. Ebben az is szerepet játszhatott, hogy az illegális mozgalmon belül jól tudták Stoltéről, hogy anyai részről kisparaszti származású. Ezt követően Stolte irányítása alá helyezte a budapesti Földmunkás Szövetség kommunista érzelmű tagjait, és azt ígérte Stolténak, hogy feladata sikeres elvégzése esetén párttagságának felfüggesztését viszszaadja.¹¹⁶ Stoltéék kezdetben a nagy alföldi mezővárosok parasztságát akarták politikai cselekvésre bírni, ennek megfelelően 1933 nyarán Karcagra szervezték az első nagygyűlésüket. Azért, hogy az esetleges hatósági közbeavatkozás lehetőségét a minimálisra csökkentsék, ellenzéki politikusokat is igyekeztek megnyerni az ügyüknek. A gyűlésen ismertetendő gazdasági és szociálpolitikai követeléseket Stoltéék jó előre kidolgozták, és a párt Központi Bizottsága (KB) elé terjesztették jóváhagyásra. A KB „csupán” két kiegészítéssel látta el a tervezetet: a parasztság ismerje el a munkásság vezető szerepét az osztályharcban, továbbá azt is, hogy a világforgóradalom legtapasztaltabb élcsapata a Szovjetunió kommunista pártja.¹¹⁷ Stolte megdöbbenéssel fogadta ezeket a kiegészítéseket, mivel tudta, hogy ha ezek elhangzanak Karcagon, ott vér fog folyni. Megtagadta ezért a KB utasításának végrehajtását, a párt pedig, megtorlásképpen az

¹¹³ VARGA Krisztián: *Ellenség a baloldalon*. I. m. 123.

¹¹⁴ E név minden bizonnyal Sztálin becenevéből, az „Acélos Szoszó”-ból származhat.

¹¹⁵ Fröhlich Lívia ugyanis szabadulása után lakás nélkül maradt, és a Vörös Segélyen keresztül Wiesner Izabella fogadta be őt ideiglenesen. Wiesner férje ekkor Schön Rezső volt. ÁBTL 2.1. I/56-c: Wiesner Izabella tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1954. július 26. 76.

¹¹⁶ ÁBTL 2.1. I/56-c: Feljegyzések Stolte Istvánról. Budapest, 1954. július 8. 131.

¹¹⁷ Interjú Stolte Istvánnal. 18.

engedetlenségéért, kizárta a soraiból. Az indok természetesen nem ez volt, hanem a Rajk által kreált rendőrspiclivád.¹¹⁸

Összegzés

Stolte István kiváló szervezőtehetsége, illetve diaktársai közötti vezető szerepe már premontrai gimnáziumi évei alatt tetten érhető. Nehéz, nélkülözéssel teli gyermekkor miatt hamar kialakult benne egyfajta lázadó gondolkodásmód, valamint a fennálló társadalmi renddel szembeni alapvető elégedetlenség. Innen már csak egy lépés volt számára, hogy Szász Bélán keresztül az illegális kommunista mozgalom ifjúsági szervezetéhez csatlakozzon. Itt aztán kiteljesedhetett: az egyetemen, illetve a szellemi elitet képző Eötvös Collegiumban KIMSZ-sejtet szervezett, baloldali folyóiratok szerkesztésében vett részt, a Bölcsész Segítő Egylet titkára lett, egyetemi röpiratszórási akciók szervezője és levezénylője volt. Tehetségéhez és vezéregyéniségéhez kétség sem fér. Ismerjük el: nagy dolog volt a meglehetősen alulról jött Stolte számára, hogy olyan családi háttérrel rendelkező, intellektuálisan is elsőrangú fiatalembereket tudhatott barátjának, mint Schöpflin Gyula, Bertók János, Lutter Tibor, vagy Fejtő Ferenc. Sőt, ennek a pezsgő szellemi körnek, ha rövid ideig is, de ő volt a vezetője. Hiszen mit ér a tehetség, ha léhasággal, felelőtlenességgel és megbízhatatlansággal párosul? Ebben az időszakban, az 1930-as évek elején ugyanis a kommunista mozgalom ifjúsági szervezetéhez tartozni nem valamiféle izgalmas játék volt – erre a szervezkedők legkésőbb a rendőrségen kapott kijózanító pofonok, vagy a több hónapig tartó börtön hatására döbbentek rá.

¹¹⁸ Az *Ifjú Proletár* 1933 nyarán megjelent számában ez a rövid értesítés található: „Stolte István, a tavaszi [sic!] diák lebukáskor, a rendőrségen nyomozó detektíveknek diákelvtársaira, diákszervezeteinkre pontos adatokat mondott. De, hogy aljas árulását diák elvtársai előtt leplezze, kikötötte a detektíveknek, hogy ezeket ne vegyék jegyzőkönyvbe, hanem azok a köpéseket egy cédulára felírták és így használták fel a nyomozásban. Ezért Stolte Istvánt a szövetség provokátornak nyilvánítja és a fentiek értelmében kell eljárni ellene minden szövetségi tagnak.” ÁBTL P-2118/1 30.

A lebukásban betöltött szerepét illetően – a rendőrségi nyomozati, bírósági, perújítási vizsgálati anyagok alapos tanulmányozása után – nem érzem Stolte felelősségét nagyobbnak, mint Mancsek Erzsébetét vagy Szabó Istvánét. Tény, hogy kiadta Schöpflin Gyulát, Mód Pétert és Jakó Gézát a rendőrségnek, de egyrészt ők „kishalak” voltak a mozgalmon belül, és már amúgy is gyanúba keveredtek, másrészt pedig ez volt az ára annak, hogy az igazán fontos információk (felső kapcsolatok, Rajk vezető szerepe) rejtve maradtak a rendőrség előtt, így az egyetemi csoport túlélte a lebukást, és egy ideig tovább tudott még működni.

Rajk László (finoman szólva) nem szimpatizált Stoltéval¹¹⁹ – ezen nem csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük, hogy személyiségük szöges ellentétben állt. Rajk ugyanis végletekig aszketikus és pragmatista volt. Miután viszont Rajk a spicliváddal örök életre megbélyegezte Stoltét, és nem mellesleg ellehetetlenítette őt a kommunista mozgalomban, nem csodálkozhatunk, hogy onnantól kezdve Stolte kérlelhetetlenül meggyűlölte őt. Így aztán 1949-ben bizonyára nem kellett Stoltét sokáig győzködni, hogy elvállalja a Mihail Iljics Belkin altábornagy¹²⁰ által számára megálmodott szerepet.¹²¹ Így avanszált tehát Stolte a Rajk-per (egyik) koronatanújává.¹²²

Stolte 1932. októberi szabadulását követően alkalmi munkákból tartotta el magát, tehát nem rendelkezett biztos egzisztenciával. Nyomorát tetőzte, hogy az egyetemről kizárták, nem sokkal később pedig a kommunista mozgalomból is kiátkozták. Csalódottságában trockista szervezet kiépítésébe kezdett.

¹¹⁹ Mikor még Stolte vezette az egyetemi csoportot, már akkor élesen bírálta viselkedését Rajk, főleg a „nőgyei” miatt. ÁBTL 2.1. I/64: Stolte István perújítási jegyzőkönyve. 51.

¹²⁰ Belkin (1901–1980) a második világháborút követően lett a szovjet Központi Hadseregcsoporthoz tartozó elhárításának a főnöke. 1949 nyarán a Rajk-per előkészítéséért felelős bizottság vezetőjeként érkezett Magyarországra.

¹²¹ KUBINYI Ferenc: *A katonapolitika regénye*. Malomfalvi Kiadó, Miskolc, 1994. 134.

¹²² Rajk és Stolte életútja hosszú évekkel később, 1944–1945 fordulóján keresztelte ismét egymást a sopronkőhidai fegyházban. Ennek a – különben ropant érdekes – találkozásnak részletes rekonstruálása azonban szétfeszítené tanulmányom formai kereteit.

E tevékenységével kapcsolatban került ismét Hain Péter „színe elé”, aki ekkor bizonyított módon beszervezte. A szakirodalom szerint az ügynök beszervezése és foglalkoztatása három módon történhet: lojális, anyagi-egzisztenciális, illetve más sajátos érdekviszony alapján.¹²³ Stolténál a második opció állt fenn, és egészen 1944-ig – hosszabb-rövidebb megszakításokkal – kapcsolatban állt a Horthy-korszak politikai rendőrségével. Ennek bemutatása azonban már túl messzire vezetne, ezért egy későbbi tanulmány témájául fog szolgálni.

Tágabb kontextusba helyezve az 1932-es egyetemi kommunista szervezkedést, bátran kijelenthető, hogy – ha nem is komoly mértékben, de – hatással volt a vidéki egyetemekre járó baloldali érzelmű ifjúságra. Mivel a Horthy-rendszer zárt struktúrája csak a jobboldali politikai törekvések számára volt valamelyest nyitott, ezért a világválság negatív hatása miatt magukat veszélyben érző, illetve a rendszerrel eleve nem rokon-szenvező középosztálybeli fiatalok és a kimondottan alacsony-ról jövő, tehetséges fiatal értelmiségiek új utakat kerestek, hogy politikai elképzeléseiknek érvényt szerezzenek. Ilyen új út lehetett például a húszas évek derekától a népi mozgalom, a szélsőségek iránt fogékonyak számára a Bajcsy-Zsilinszky Endreféle nemzeti radikalizmus, illetve a kommunista mozgalom.¹²⁴ Farkas László¹²⁵ visszaemlékezése szerint például a debreceni Tisza István Tudományegyetemen szerveződő kommunista ifjúsági csoport számára egyenesen példaértékű volt a budapesti szervezkedés.¹²⁶ Így tehát a magyar kommunista mozgalom két világháború közötti értelmiségének története szempontjából is jelentőséggel bír az 1932-es szervezkedés. Ennek alapos vizsgálata szintén lehetséges iránya lehet egy későbbi tanulmánynak.

¹²³ SASVÁRI Rudolf: *Üzleti hírszerzés, avagy az ügynöktartás ábécéje*. Agave Könyvek Kiadó, Budapest, 2006. 57.

¹²⁴ TÓTH Pál Péter: *Metszéspontok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 7–25.

¹²⁵ Farkas László 1913-ban született Debrecenben. Itt is járt egyetemre, ahol bekapcsolódott a helyi egyetemi kommunista ifjúsági szervezetbe. Később jogászként tevékenykedett. Kommunista kötődése miatt a harmincas években előbb Csehszlovákiába, majd Palesztinába emigrált. 1947-ben tért haza. TÓTH Pál Péter: *A magyar értelmiség két világháború közötti történetéhez*. II. kötet. *Interjúk*. Művelődési Minisztérium, Budapest, 1983. 57.

¹²⁶ Uo. 77.